

Прегледни рад

UDK 338.48:502.131.1

DOI br. 10.7251/SVR1409254P

COBISS. SI-ID 4565272

ИНДИКАТОРИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ЗА ТУРИСТИЧКЕ ДЕСТИНАЦИЈЕ

Доц. др Слободанка Павловић¹,

Факултет за екологију, Независни универзитет Бања Лука

Апстракт: Концепција одрживог развоја подразумјева уравнотежен економски, социјални и културни развој који има минималан утицај на животну средину и омогућава будућим генерацијама да се развијају на истом или вишем нивоу. Основни инструмент за просторно-плански аспект одрживог развоја представља анализа економских, еколошких, социјалних и културних индикатора. Када је ријеч о одрживом развоју туристичке дестинације, уз ове индикаторе треба додати и индикатор задовољства туриста.

Не постоји опште прихваћена формула за остваривање концепта одрживости већ одређене препоруке за заједничко дјеловање планера развоја простора, експерата различитих струка и доносилаца кључних одлука, на основу чијих мишљења се издиференцирају индикатори, врше аналитичка истраживања и прати развој простора. Они су неопходни ради комплексног оцјењивања самих простора и њихових притисака на животну средину. То представља комплексан и дуготрајан процес, који укључује низ активности управо због сложености избора и имплементације адекватних инструмената за управљање простором, вредновање индикатора, испреплетеност међусобног утицаја туризма и других дјелатности које се развијају на датом простору.

Кључне ријечи: *животна средина, управљање, систем, индикатори одрживог развоја туризма*

УВОД

Према подацима Свјетске туристичке организације јасно је да туристичка индустрија расте из годину у годину, број људи и стејкхолдера који се укључују у туристичке токове је у сталном порасту. У оквирима ЕУ туризам представља један од највећих привредних сектора са 9% учешћа у потрошњи. Такође представља једну од пет извозних категорија у 83% свих земаља у свијету и главни извор девизне зараде у 38% земаља. Према предвиђањима

¹ Доктор наука – науке о заштити животне средине

Свјетске туристичке организације (*WTO*) до 2020. године број долазака туриста на европски континент износиће око 720 милиона².

Менаџмент туристичке дестинације игра значајну улогу: адекватним планирањем и одрживим управљањем, туризам може бити позитивна сила, тј. покретач који ће доносити профит разним дестинацијама широм свијета. Уколико се планирање не врши систематски туризам може бити „машина“ за деградацију.

Индикатори су инструменти за унапређење јер кључним субјектима дају информације коју су неопходне за доношење адекватних одлука.

Према Свјетској туристичкој организацији (2004), принципи одрживости се базирају на природним, економским и социо-културним аспектима развоја туризма и постизања одговарајућег баланса између ове три компоненте што подразумева:

1. оптимално коришћење природних ресурса које осигурава одржавање континуираног еколошког процеса и очување природног наслеђа и биодиверзитета;
2. поштовање социо-културне аутентичности локалних заједница (домаћина) односно очување културног наслеђа и традиционалних вриједности који ће допринијети интеркултуралном разумијевању и толеранцији; и
3. обезбјеђивање социо-економских бенефиција за све интересне групе.

Постизање одрживог туризма је континуиран процес и захтијева константни мониторинг свих фактора као и указивање на превентивне и корективне мјере кад год је то потребно.

ИНДИКАТОРИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ЗА ТУРИСТИЧКЕ ДЕСТИНАЦИЈЕ

Индикатори представљају мјерне јединице постојећег стања, сигнали за надолazeће ситуације или проблеме које мјере поред ризика и потенцијалну потребу за акцијом. Они представљају сет података, који су одабрани да се константно мјере, тј. њихове промјене, који су кључне за доношење одлука. Они могу да мјере³:

- промјене у туризму на основу интерних фактора,
- промјене екстерних фактора које се одражавају и на туризам, и
- промјене које изазива сам туризам.

² World Tourist Organization (2012): Compendium of Tourism Statistics

³ WTO, (2004). Indicators of Sustainability for Tourism Destination, A Guidebook

У многим туристичким дестинацијама настајали су проблеми услед недостатка систематски уређених информација о самој дестинацији, јачине фактора промјена у социјалној структури, исто тако и у животној средини, односно природним ресурсима. У складу са тим, индикатори су рани систем упозорења за све субјекте који се баве развојом туристичке дјелатности јер указују на ризике и дају смернице за потребне активности, односно интервенције. Неопходно је да сви актери у индустрији туризма познају везу између туризма и природног и културног наслеђа, тј. како развој туризма утиче на животну средину те како природни фактори утичу на туризам.

Неке од бенефиција које индикатори пружају су:

1. боље доношење одлука – мањи ризик за дефицит;
2. идентификовање хитних питања – омогућава превенцију;
3. идентификују „нападе“ – што дозвољава корективну акцију када је потребна;
4. стимулише процес евалуације у туризму;
5. смањује ризик планирајућих грешака – идентификујући лимите и шансе;
6. обезбјеђује поуздане информације за јавност и интересне групе за „мудро“ доношење одлука;
7. стални мониторинг може довести до континуалног унапређења.

Туристичка индустрија посједује сет доступних информација које се могу користити као индикатори (*MacGallivray, 1995*) као што су нпр. економски аспекти, туристичка понуда и потражња, базе података туриста, статистике попуњености смјештајних капацитета, ноћења и сл. Међутим, ова врста података се може окарактерисати као *индикатори мјерења одрживости* када их доведемо у паралелу са једним од друга два аспекта одрживости. Нпр. број туриста је индикатор одрживости када се на основу њега ограничава број туриста који могу да бораве на одређеној дестинацији да не би дошло до пробијања лимита броја посетилаца који привремено посјеђују одређено подручје и тиме не угрозе социјални ни природни (просјечна потрошња воде и стрес на природу) аспект одрживости. Дакле, сваки податак може бити уврштен у категорију индикатора, те је методологија избора кључних података сложен процес.

1. Коришћење индикатора на различитим нивоима

Национални ниво - Идентификују се широке промјене у туризму на националном нивоу, поредиве са другим земљама (у региону и/или сличним дестинацијама); обезбјеђује се стратегија за идентификацију промјена на локалном нивоу; пружање подршке стратешком планирању.

Регионални ниво - Инпут који ће служити као база за компарацију између региона и обезбједити информације за процес планирања на националном нивоу;

Специфичне дестинације (приобална подручја, локалне општине и заједнице) - Идентификују се кључни елементи у туристичком сектору појединих региона, ризици и могућности;

Знаменитости у оквиру одређене дестинације (заштићена подручја, историјски дијелови града, подручје општег интереса) - Значајни су јер се на основу стања одређеног добра доноси одлука везано за коришћење и развој одређених туристичких атракција (национални и тематски паркови);

Туристичке компаније (туроператери) - Користе индикаторе за планирање свог промета али и развоја.

Индивидуални туристички објекти (хотели, ресторани, луке) који индикаторе користе за мониторинг постојећег стања и планирање будућих корака.

Табела 1: Значај индикатора на различитим нивоима

Значај на националном и међународном нивоу	Индикатор пружа информације или описује појаве у области животне средине на националном нивоу.
	Уколико је могуће, индикатор је усклађен са међународно прихваћеним индикаторима ради поређења на том нивоу.
Релевантност за извјештавање коришћењем датог индикатора	Индикатор обезбјеђује информације на нивоу погодном за креирање националне политике, стратегија, закона и подзаконских аката.
	Индикатор представља најбоље мјерило узрока, стања, последица и ефеката програма управљања животном средином.
	Релевантност извјештавања коришћењем датог индикатора.
Мјерљивост и статистичка исправност индикатора	Индикатор се мјери и прати систематски и досљедно током времена ради извјештавања о одговарајућим трендовима.
	Индикатор је изведен из података високог нивоа поузданости уз одговарајућу статистичку и методолошку исправност.
	Уколико је могуће, индикатор може бити разложен ради детаљнијег приказа информација које садрже параметри од којих је креиран.

Једноставност и лакоћа разумевања	Индикатор је једноставан и лак за разумјевање.
	Промене вриједности индикатора могу се једноставно повезати са побољшањем односно погоршањем посматране појаве у животној средини.
Економска оправданост	Уколико је могуће, индикатор је базиран на већ постојећим подацима и информацијама.
	Мониторинг и израда индикатора не доводи до неоправданих трошкова.

Извор: Правилник о националној листи индикатора заштите животне средине (“Сл. Гласник РС”, бр. 37/2011)

2. Типови индикатора

Први ниво активности Свјетске туристичке организације, почев од 90-тих година 20. вијека односио се на активности везане за израду листе комплексних или идеалних индикатора одрживог туризма као инструмената за праћење и вредновање свих аспеката одрживог развоја туризма, међусобног односа туризам-животна средина, као и ефеката управљања овом дјелатношћу⁴. Доследна примјена ових индикатора усљед своје обимне и хетерогене структуре захтјевала би вишедеценијска обимна теренска истраживања и израду темељних студија случаја.

Услед потребе за дефинисањем практичних индикатора у циљу сакупљања релевантних информација, група експерата Свјетске туристичке организације је предложила листу основних индикатора (табела 2) који имају апликативни карактер и представљају смјернице за одрживо управљање туризмом у различитим типовима дестинација.

Табела 2: Основни индикатори одрживог туризма према Свјетској туристичкој организацији⁵

Индикатор	Начин мјерења/тумачења
Заштита подручја/локалитета	Категорија заштићеног природног добра, сагласно листи Међународне уније за заштиту природе
Притисак/оптерећење	Број туриста који посеђују дато подручје (годишње или у најпосећенијем мјесецу)

⁴ Weaver D. (2006): Sustainable Tourism: Theory and Practice, Elsevier Ltd., Oxford

⁵ Јаковљевић С. (2009): Управљање одрживим развојем туризма са посебним освртом на „Национални парк Копаоник“, Магистарски рад, Универзитет Сингидунум, стр. 42

Интензитет коришћења	Интензитет коришћења у пуној сезони
Друштвени утицај	Однос броја туриста и локалног становништва
Контрола развоја	Постојање анализе утицаја на животну средину или других видова званичне контроле развоја одређеног подручја
Управљање отпадом	Процент отпада који се подвргава третману
Процес планирања	Постојање плана за туристичку дестинацију регионалног типа
Критичност екосистема	Број ријетких и угрожених врста флоре и фауне
Задовољство потрошача/туриста	Ниво задовољства туриста
Локално задовољство	Ниво задовољства локалног становништва
Допринос локалној економији	Процент учешћа туризма у укупном економском развоју области

Поред основних Свјетска туристичка организација је 2004. године дефинисала и подврсте:

1. Индикатори раног упозорења (опадајући број туриста који планирају да се врате на ту дестинацију);
2. Индикатори стреса на систем (оскудијевање воде, повећање криминала);
3. Индикатори тренутног стања индустрије (стопа запослености, сатисфакција туриста);
4. Индикатори удара услед развоја туризма на био-физичке и социјално-економске факторе у животној средини (дефорестација, смањење висине личних примања запослених у овој области);
5. Индикатори менаџмета (менаџмент регулисања отпадом, менаџмент људских ресурса, загађења, понуде и потражње);

Све ове категорије могу бити корисне као подршка настојању спровођења начела одрживости на одређеним дестинацијама или у туризму уопште али индикатори раног упозорења су најчешћи и најкориснији у туристичком менаџменту и планирању јер пружају могућност припреме или избјегавања нежељених ефеката. На основу њих се неке акције онемогућавају уколико се претпостави да могу озбиљно угрозити одрживост одређене дестинације.

3. Компаративни индикатори одрживог туризма Европске Уније

Агенду за одрживи и компетитивни туризам прати сет од 26 примарних и 24 секундарна индикатора одрживог туризма за туристичке дестинације у Европској унији⁶. Вредновање актуелног развоја туризма за дефинисане туристичке дестинације се врши преко компаративних индикатора у коме се интегришу економски, еколошки, социјални и културни чиниоци, као и задовољство туриста. Индикатори се примјењују за оцјењивање стања развоја туризма у три категорије:

- критично
- подношљиво
- одрживо.

Индикатори су сврстани у пет група:

1. економски индикатори – приказују економске ефекте привређивања од туризма у дефинисаној туристичкој регији;
2. задовољство туриста – означава степен задовољства туриста квалитетом смјештаја, услуга и понуде у простору, ставове о атрактивности мотива, стању амбијента и социо-културним карактеристикама дефинисане туристичке регије;
3. социјални индикатори – изражавају степен развијености односно благостање домицилног становнишва у дефинисаној туристичког регији;
4. културни индикатори – односе се на степен очуваности културног идентитета локалне заједнице усљед дјеловања група туриста различитих културних идентитета;
5. индикатори стања животне средине – пружају слику о стању животне средине/амбијента и утицајима које туризам врши на поједине медијуме.

МЈЕРЕЊЕ, ПРАЋЕЊЕ И АНАЛИЗА ИНДИКАТОРА

Одређени индикатор може имати алтернативу и комплементарну методу мјерења и може се представити у различитим формама⁷:

Квантитативна мјерења:

- Сирови подаци (број ноћења туриста, подаци генерисања отпада);
- Односи, гдје се један податак ставља у однос са другим показујући одређену повезаност (однос броја туриста и локалног становништва у различитим периодима године);

⁶ Tourism Sustainability Group 2007

⁷ WTO, (2004). Indicators of Sustainability for Tourism Destination, A Guidebook

- Процент, гдје се подаци везују за тотални износ или ранија мјерења (% отпадних процједних вода, % туриста у сезони);

Квалитативна/нормативна мјерења:

- Категорије индекса – описује стање или достигнути ниво на „оцјењивачкој листи“ (ниво заштићености природних подручја у односу на IUCN⁸ индекс, (Међународни систем сертификавања заштићених добара) оцјене на скали заштите природних добара;
- Нормативни индикатори – везани су за постојање одређених елемената туристичког менаџмента и њиховог дјеловања (постојање стратегије туризма на локалном, регионалном и националном плану);
- Номинални индикатори – односе се на брендирање, етикетирање (нпр. добијање плаве заставе за плаже);
- Мишљење на бази индикатора – претежно се односе на попуњавање анкета и њихово бројчано или процентуално изражавање гдје квалитативни податак постаје квантитативни (задовољство туриста, задовољство локалног становништва):

Прикупљање и мјерење података о индикаторима мора се досљедно и континуирано спроводити, како би се повећала могућност стицања валидних и поузданих информација. Вријеме (временски период) има суштински значај за евалуацију индикатора. У тзв. годишње индикаторе спадају, нпр. сезоничност туристичких посјета или туристичка запосленост. Између редовних годишњих оцјена, поједине критичне индикаторе требало би чешће оцјењивати, јер нагла погоршања промјенивих величина као што су: задовољство туриста, приходи од туризма, ставови домицилног становништва према туризму, криминал узрокован туризмом, загађеност вода као последица туристичког развоја и сл., могу најавити озбиљну кризу туристичког система у скорој будућности⁹.

ИНТЕРАКЦИЈА ТУРИЗМА И ЕКОЛОГИЈЕ

Индикаторе који прецизно осликавају однос туризма и природне и социо-културне средине није лако утврдити. Ипак, релевантне међународне организације (Свјетска туристичка организација, Европска унија, Организација за економску сарадњу и развој и др.) и експертски тимови већ дуже вријеме предано раде на дефинисању индикатора одрживог туризма. Досадашња искуства

⁸ International Union for Conservation of Nature

⁹ Јовичић, Д., Илић, Т. (2010). Индикатори одрживог туризма. Гласник Српског географског друштва, 90(1), 277-290

њиховог рада показују да се степен реализације економских циљева туристичког развоја може успјешно пратити и вредновати традиционалним индикаторима који се користе у националној и пословној економији. Међутим, велики проблеми проистичу из покушаја идентификовања функционалних и поузданих еколошких, социјалних и културних индикатора одрживог туризма¹⁰.

Поред тога што туризам производи значајне економске бенефиције за многе земље и њихове поједине регије, такав убрзани развој доводи до неповољних социо-културних утицаја на природну околину. Потрошња природних ресурса и деградација природне средине, која је повезана са туристичким активностима, представља велике проблеме подручјима која су препозната или призната као националне или регионалне туристичке дестинације, односно подручја са интензивно развијеном туристичком понудом. То се поготово односи на земље у развоју и регионе без адекватних законских норми и финансијских средстава за заштиту својих природних извора и локалних екосистема од притисака масовног туризма. Можемо издвојити 2 главна подручја утицаја туризма на природну околину: притисак на природне ресурсе и деградација екосистема.¹¹

Различите врсте туристичких дјелатности имају различите нивое утицаја, како социоекономске тако и утицај на околину када је у питању локална популација. Иако оператори комерцијалног туризма великих размјера из околине или из великих градова прикупљају много економске користи, деградација природне околине се најчешће осјећа локално.

Унапређење туристичке понуде, односно подизање социоекономског развоја по правилу прати урбанизација, узурпирајући најквалитетније дијелове простора. Временом, туристичка насеља прерастају у специфичнија насеља са проширеним коришћењем простора и пратећим функцијама - са тенденцијом у правцу компактне урбанизације што доводи до губитка обиљежја и функције простора у спортско-рекреативне сврхе. Осим тога, интензиван развој туризма може постати пријетња очувању природних пејзажа, посебно кроз крчење шума, губитак влажних подручја и ерозију земљишта, а пренапрегнуте туристичке функције допринијеле би и постепеном гашењу атрактивних атрибута туристичких мотива што на крају доводи и до губитка конкурентности туристичке дестинације¹².

Погоршавањем општег стања и загађивањем животне средине, погоршавају се и услови за развој туризма, тако да без обезбјеђивања

¹⁰ Јовичић, Д., Илић, Т. (2010). Индикатори одрживог туризма. Гласник Српског географског друштва, 90(1), 277-290

¹¹ Стојановић Н. (2010). Екотуризам и заштићена подручја. Графика Експрес, Бања Лука

¹² Neto F. (2003) A new approach to sustainable tourism development. Дискусиони документ УН-а, 3 -8

заштите природних вриједности, не може се говорити о дугорочном и одрживом развоју. Узајамни однос околине и туризма треба поставити у шири контекст, тј. узети у обзир узајамна дјеловања. Најважнији елементи узајамног дјеловања могу се груписати у три подручја¹³:

- у средишту је човјек са четири средишње активности: промет, насеља, пољопривреда и индустрија,
- елементи околине: земљиште, пејзаж, флора, фауна, ваздух и клима,
- између посљедица и утицаја налазе се два кључна елемента – енергија и отпад.

Генерално, туризам може да има позитивни и негативни утицај, што је у великој мјери условљено планирањем и управљањем самом дестинацијом¹⁴.

Добро испланиран развој туризма и управљање посјетиоцима доприноси животној средини на многе начине (нпр. конзервација важних националних подручја и развој националних паркова и резервата који су атракције за туристе). Туризам омогућује иницијативу и помоћ при очувању археолошких и историјских знаменитости које би у супротном могле да изгубе на културном наслеђу услед деградације. Кроз вођење бриге о квалитети ваздуха, воде, одвозу смећа, интензитету буке, туризам помаже обезбјеђивању чисте животне средине. Економски утицаји нису занемарљиви јер кроз иницијативу развоја локалне инфраструктуре, аеродрома, путева, канализације, телекомуникација и др., туризам директно помаже привреди земље. Многи нежељени утицаји на животну средину се дешавају услед непланског развоја туризма мада многи од ових негативних утицаја који су поменути могу настати као утицај различитих врста развоја а већина их није јединствена само за туризам. Загађивање воде је велики проблем јер ако се за хотеле, одмаралишта и другу инфраструктуру не уради адекватан систем за канализацију, може доћи до загађивања подземних вода или ријека, језера, мора и других водених површина уколико се канализација директно излијева у водотоке. Туризам се генерално сматра “чистом индустријом”, али загађивање ваздуха кроз туристички развој може се десити кроз прекомјерну употребу моторних возила поготово на најатрактивнијим туристичким локацијама које су доступне путевима. Еколошка проблематика се огледа кроз проблеме који настају као резултат неконтролисаног развоја туризма јер због прекомјерног коришћења осјетљивог природног екосистема доводи до еколошке

¹³ Хансруеди М. (2004): Туризам и екологија. Масмедија Загреб, 50-53

¹⁴ Максин М. Пуцар М., Милијић С. Кораћ М. (2011): Одрживи развој туризма у Еворпској унији и Србији, ИАУС, Београд

штете (нпр. уништавање вегетације у парковима крећући се необиљженим стазама, сјеча дрвећа од стране кампера и планинара и др.). Бука коју ствара велика концентрација туриста, њихова аута као и возила која се користе на води и снијегу а представљају одређену атракцију на некој од дестинација, могу досегнути до нивоа који изазива непријатност и иритацију код становника па и туриста¹⁵.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Остварење одрживог, односно уравнотеженог развоја туризма представља дуготрајан и комплексан процес, за који постоје основне претпоставке кроз прикупљање информација за праћење индикатора.

Међутим, испреплетаност међусобних утицаја и других дјелатности у простору не претпостављају дефинитивно постављене моделе, већ указују на сложеност избора имплементације адекватних инструмената за управљање простором и вредновање примјене истих.

Избор одговарајућег сета специфичних индикатора за специфичне проблеме различитих туристичких дестинација треба да се базира на базном сету примарних и секундарних индикатора одрживог развоја туризма. Свака туристичка регија дефинише потребан сет индикатора прилагођен својим потребама проблемима и могућностима. У основи је да се тај сет вреднује на основу критеријума попут: употребљивости, јасноће и кредибилности, временске одређености и компаративности предвиђања одрживости и сл.

Суштина одрживости јесте у проналажењу баланса између развоја туризма и туристичких подручја, с једне стране, и заштите и очувања животне средине и амбијента, ресурса и вриједности подручја с друге стране.

INDICATORS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURISM DESTINATIONS

Slobodanka Pavlovic PhD

Abstract: The concept of sustainable development implies a balanced economic, social and cultural development that has minimal impact on the environment and allows future generations to develop at the same level or higher.

The main instrument for planning aspect of sustainable development is an analysis of the economic, environmental, social and cultural indicators. When it comes to the sustainable development of tourist destinations, with these indicators we should add the indicator of satisfaction of tourists.

There is no universally accepted formula for the realization of the concept of sustainability but some recommendations for joint action of spatial development planners, experts from different fields and key decision-makers on whose opinions, singled indicators can be used to perform analytical research and monitor the

¹⁵ Inskip, E. (1991). *Tourism Planning – and integrated and sustainable development approach*. New York: John Wiley and Sons, Inc, 337-347

development of the area. Indicators are necessary for the evaluation of complex spaces. It is a complex and long process that involves a number of activities because of the complexity of the selection and implementation of adequate instruments for space management, evaluation indicators and interaction between tourism and other activities that develop in a given area.

Кључне ријечи: *животна средина, управљање, систем, индикатори одрживог развоја туризма*

ЛИТЕРАТУРА

1. Inskeep, E. (1991). Tourism Planning – and integrated and sustainable development approach. New York: John Wiley and Sons, Inc, 337-347
2. Јаковљевић С. (2009): Управљање одрживим развојем туризма са посебним освртом на „Национални парк Копаоник“, Магистарски рад, Универзитет Сингидунум, стр. 42
3. Јовичић, Д., Илић, Т. (2010). Индикатори одрживог туризма. Гласник Српског географског друштва, 90(1), 277-290
4. Mac Galloway A., Zedec S. (1995): Accounting for Change: Indicator for Sustainable Development, New Economics Foundation
5. Максим М. Пуцар М., Милијић С. Кораћ М. (2011) Одрживи развој туризма у Еворпској унији и Србији, ИАУС, Београд
6. Neto F. (2003) A new approach to sustainable tourism development. Дискусиони документ УН-а, 3 -8
7. Правилник о националној листи индикатора заштите животне средине (“Сл. Гласник РС”, бр. 37/2011
8. Стојановић Н. (2010). Екотуризам и заштићена подручја.Графика Експрес, Бања Лука
9. Tourism Sustainability Group (2007): Action for more Sustainable European tourism, Report, 44-47; доступно на www.ec.europa.eu
10. Хансруеди М. (2004): Туризам и екологија. Масмедија Загреб, 50-53
11. Weaver D. (2006): Sustainable Tourism: Theory and Practice, Elsevier Ltd., Oxford
12. WTO, (2004). Indicators of Sustainability for Tourism Destination, A Guidebook
13. *World Tourist Organization (2012): Compendium of Tourism Statistics, Data 2006–2010, 2012 Edition, ISBN 978-92-844-1433-8*